

**Historisk årbog
fra
Roskilde
amt
1979**

Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde amt

Museumsinspektør Jørgen Steen Jensen har i "Historisk årbog fra Roskilde Amt 1979" beskrevet 2 møntfund i hhv. Køge 1979 og Roskilde 1854.

I det følgende vises beskrivelsen fra Roskilde - dog ikke den komplette oversigt over alle mønterne og fotos af disse, men på den sidste side kan man se, hvorledes beskrivelsen systematisk på de efterfølgende sider gennemgår mønterne

II. ROSKILDE-SKATTEN FRA 1854 (nedlagt 1583).

Det er nærliggende at sammenligne dalerfundet fra Torvet i Køge med et tilsvarende, blot noget ældre fund fra Torvet i Roskilde. Der er tale om et stort, men hidtil forholdsvis lidet kendt fund²⁶), der blev gjort 30. marts 1854 af tobaksfabrikant eller -spinder F. Bang (1814–79) under udgravning til et nyt hus på hjørnet af Algade og Stændertorvet, dengang kaldet Nytorv. Matrikelnummeret er 85 (fig. 11).

Historien om dette fund er ikke uden drama. Man aner det ved gennemlæsningen af aktstykkerne, og sagen skal derfor fortælles her, for så vidt den kan rekonstrueres.

En officiel version findes i Fundprotokollen i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet, hvor fundet er indført som nr. 129. Som sædvanen var – og stadig er – så er protokolindførslerne ikke signerede, men skriften synes at være copisten L. Læssøes, en ivrig møntsamlers, der i en menneskealder var ansat ved Møntkabinettet og som åbenbart har foretaget den egentlige bearbejdelse af fundet. Før han opstiller fundlisten, giver han denne indledning:

„Ved at lægge Grund til en ny Bygning, som man vilde opføre til Hjørnestædet af Roeskilde store Gade og det nye Torv, bemærkede man i Grunden Levninger af flere ældre Bygninger og saa vidste man, hvor det nye Torv er bleven anlagt, at i ældre Tid har staaet flere private Bygninger, som efter en stor Brand i Christian VI's Tid var bleven udlagt til Torv. I Grunden bemærkede man Levningerne af Fundamentet til en Skorsteen, under dette Fundament saa man først en meget stor Taskepunng af Læder, der var halvt opløst, i denne havde lagt en stor Mængde af Smaamynt, som herefter vil blive beskre-

vet, ved Siden af denne stod et Leerkar, som var fyldt med Dalerne og større Mynter.

Hele Fundet veiedes og befandtes da at være af en Vægt af $39\frac{1}{4}$ pd.“.

Fundet gjordes som sagt 30. marts, og Bang har samme dag selv givet en officiel indberetning til borgmester og byfoged Foss i Roskilde. Denne beretning lyder således:

„Da jeg ved i dag at udgrave Grunden til en Bygning, som jeg agter at opføre ud imod denne Kjøbstads Nytorv, hvor der tidligere stod en gammel Bygning, har fundet paa et Sted, hvor der tidligere har været en Skorsteen, under sammes Fundament, ved dettes ene Side, en Krukke af brændt Leer, som ved Gravningen gik i stykker, indeholdende en Deel gamle Sølvmynter, hver især af Vægt omtrent som en Specie, men af meget forskjelligt Præg, og af hvilke nogle ere myntede 1539, nogle derimod i det følgende Aarhundrede, tilsammen af Vægt $15\frac{1}{2}$ Pund, og paa den anden Side af bemeldte Skorsteen en heel Mængde gammel Sølv-Smaaamnt af Vægt $23\frac{3}{4}$ Pund, saa unnlader jeg ikke, til Iagttagelse af Bestemmelserne i Lovens 5-9-3 og Placaten af 7. August 1752, herved at anmelde dette for Deres Velbaarenhed, med Begjæring om, at disse Mynter maae under min Forsegling blive tagne under Bevaring i Raadhusets brandfri Archiv, ligesom jeg ogsaa udbeder mig at Underretning herom uden Henstand ved Deres Forsorg maa blive meddelt Indenrigsministeriet,

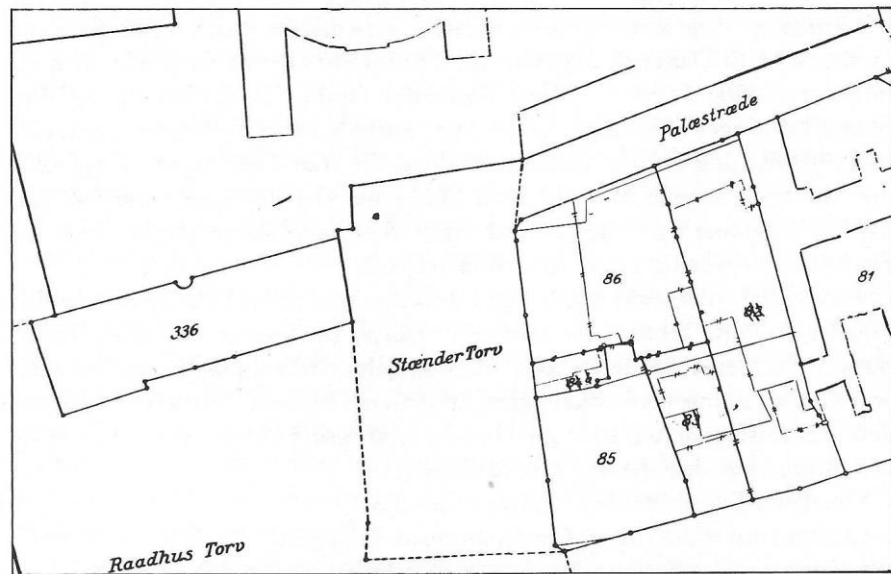

Fig. 11. Matrikelkort over de centrale dele af Roskilde. Fundet 1854 blev gjort på matrikelnummer 85, hjørnet af Algade og nuværende Stænder Torv. Roskilde kommunes tekniske forvaltning, Byplanafdelingen, 1979.

idet jeg forventer mig anseet berettiget til at nyde Godt af Bestemmelserne i Pl. 7. Aug. 1752 og paa Grund heraf vorde godtgjort Fundets fulde Værdi.

Roskilde d. 30te Marts 1854.

F. Bang.

Velbaarne

Hr. Justitsraad, Borgemester og Byfoged *Foss*, R. af D. ("27).

Brevet indeholder dels en nogenlunde beskrivelse af fundomstændighederne, dels røber det kendskab til danefæreglerne, og endelig viser det en i og for sig ikke uforståelig iver efter at få kontant glæde af fundet.

Ejendommelig nok har Bang udarbejdet endnu en fundberetning, der med hensyn til mønternes fordeling i krukke og pung er mere udførlig. Han lod den indrykke i Næstved Avis ,hvis udgiver A. P. Bang formentlig var en slægtning, og denne beretning blev senere også trykt i Berlingske Tidende²⁸). Her gengives teksten efter Næstved Avis:

„I Roeskilde er i forrige Uge hos Tobaksspinder Bang gjort et stort Fund af gamle Mynter, hvorom det hedder i en Beretning derfra: „Ved Kjeldergravning paa min Byggegrund er funden, omtrent $\frac{3}{4}$ Alen fra Jordens Overflade, en Leerkrugke med 253 Stykker Sølvmynter af Størrelse og Vægt som en Specie, iblandt disse var der kun een dansk, de øvrige vare udenlandske Mynter, alle forskjellige i Præget (ikke en som en anden); til Beviis paa at det er fiint Sølv seer man af at alle disse vare saa blanke som Penge der gaae i daglig Handel. I samme Leerkrugke var der cirka 650 Stykker andre Sølvmynter, omtrent i Størrelse og Vægt som en Firemark; disse vare danske Penge og stod der paa samme 1 Mark Dansk, fra Aarene 1550 til 60; de vare stærkt irrede, men erholdt deres Glands ved Kogning. Endvidere fandtes der en Skindpung eller rettere Levninger af en saadan med flere Tusinde Smaamynter, bestaaende af 8, 4 og 2 Skilling Danske (blandet med enkelte fremmede Mynter), fra samme Tid og af samme Myntsort som Markerne. Den samlede Vægt paa alle Mynterne beløber sig til $39\frac{1}{4}$ Pund. Aarstallet paa de større Mynter gaaer fra Femten Hundrede og Trediverne til Halvfjerds.“

Fundet har straks vakt stor opsigt i Roskilde. Det ser vi bl. a. af to øjeblikksbilleder, to korte breve fra overlærer P. Dorph Broager og P. Lassen, begge skrevet nærmest i fundøjeblikket til Møntkabinettets direktør, den berømte arkæolog og numismatiker Christian Jürgensen Thomsen. Selv om brevene indeholder misforståelser, både med hensyn til datering og indhold, gengives de her på grund af den stemning de formidler:

Overlærer Dorph Broager skriver således:

„Deres Høivelbaarenhed Conferenceraad Thomsen!

Jeg iler med at underrette Hr. Conferenceraaden om, at der i Dag ved Udgravning af Grunden til et nyt Huus, som Tobaksspinder Bang vil bygge her paa Palaistorvet, er gjort et betydeligt Fund af Mynter (Sølv). Det yngste

Aarstal jeg har seet er 1630. Der var een Potte fuld af mindre Mynter og een fuld af Specier eller af lignende Størrelse.

Deres med udmærket Agtelse hengivne *P. Dorph Broager*,
Jeg saa selv den ene Pottetfuld blive opgravet.“ *Overlærer.*

P. Lassen var mere kortfattet:

„Høistærede!

I dette Øjeblik findes ved at grave en Kielder her i Byen en Mængde gamle Mynter, bestaaende af 200 hele og 400 halve tyske Specier og meget mere . . . 1000 Stk. sum. Send en Mand eller kom selv jo før jo hellere. Deres ærbødige (Nærværende skrevet paa Gaden)“ *P. Lassen.*

Senere skal vi vende tilbage til mønternes sammensætning, men det er naturligt at resumere de faktiske oplysninger om fundomstændighederne her. Fundet er gjort $\frac{3}{4}$ alen nede i jorden under fundamentet til en skorsten. Der var en krukke af brændt ler med dalerstykker og danske markstykker. Desuden var der på den anden side af denne skorsten en skindpung med flere tusinde småmønter.

Straks stiftamtmanden havde fået indberetning fra byfogeden om fundet, underrettede han Møntkabinettet, og han bad byfogeden indsende mønterne dertil. Åbenbart har „gamle Thomsen“ fulgt sine bekendtes opfordring og er rejst til Roskilde for at bese skatten, der i øvrigt også vides at have været fremlagt for interesserede. Selve indsendelsen til Møntkabinettet skete først efter en rykkerskrivelse 12. april. Selv om det var påske, tog gennemgangen på Møntkabinettet kun et par uger, og allerede 28. april kunne man returnere de mønter man ikke ville beholde, d.v.s. hovedparten af markstykkerne og småmønterne samt 28 species. Udover disse ugangbare mønter, som Bang efter tidens skik fik udleveret, fik han også en danefægodtgørelse på næsten 580 rigsbankdaler, der svarede til omkr. 290 af de gamle dalere fra fundet.

Da byfogeden kvitterede for tilbagesendelsen og meddelte, at mønterne og danefægodtgørelsen var udleveret til Bang, skrev han forsigtigt, at han anså Bang for „rette Vedkommende“, idet „aldeles ingen anden end Hr. Bang hos mig har meldt sig som Finder“. Det er en ejendommelig formulering, og end mere påfaldende er det, at Bang i sin kvittering lover at holde både Møntkabinettet og byfogeden skadesløse, „for saa vidt nogen Anden i saa Henseende skulde fremstaae som Prætendent“.

Baggrunden for dette blev først offentliggjort mange år senere i boghandler O. B. Wroblewskis erindringer. Her citeres beretningen efter Chr. Christensens Roskilde-Føljetoner²⁹):

„ . . . en Del Arbejds mænd var ved at udgrave Grunden, da jeg pludselig saa Folk strømme til fra Gader og Stræder, og jeg som Genbo var naturligvis ikke sen til at løbe over Torvet for at se, hvad der var paa Færde. Bang for-

talte da, at han havde staaet og set på Udgravningen, og da han blev ked af den kejtede Maade, paa hvilken en af Arbejdsmændene haandterede Hakken, sagde han: „Lad mig faa den, saa skal De se, hvordan den skal bruges“, og dermed tog han den og huggede den med al Kraft ned i Jorden, men op om ham stod et Væld af store Sølvpenge, der faldt klingrende til Jorden omkring ham. Han havde ramt en stor Krukke fuld af store Sølvpenge, der tillige med en Læderpose, fyldt af tyske Skillinger, der laa som sammenbrændte i en Klump . . . Der blev jo stor Staahej om Ejendomsretten til denne Skat, der var af flere Hundrede Rigsdalers Værdi; nogle mente, at det var Arbejdsmændenes, andre, at det var Grundens Ejeres. Imidlertid samlede Bang hele Herligheden i det Arbejdsforklæde, han havde paa, og bar den, som han gik og stod, ledsagen af en stor Skare nysgerrige, over paa Politikammeret, hvor den afleveredes. Trods adskillige mer eller mindre Vedkommendes Optræden, der vilde hævde Arbejdernes Ret, tilfaldt Fundet Bang, der ikke alene var Grundens Ejer, men ogsaa den virkelige Finder . . .“

Man forstår nu bedre byfogedens store omhu med at sikre sig mod mulige andre krav!

Skatten bestod af 253 hele dalere, 21 halve dalere, 654 af Frederik II.s markstykker, hvortil kommer skillemønterne, af hvilke der i alt var 3.240 stykker. Deres værdi kan dårligt oplyses, da der ikke altid er skelnet mellem de forskellige arter af tyske småmønter i opgørelsen i Fundprotokollen – undersøgelsen på Møntkabinettet tog jo kun et par uger – men en løselig sammentælling sandsynliggør, at der i det mindste har været for et halvt hundrede daler. I alt kan pengebeløbet sættes til omkring 475 daler.

Bortset fra nogle få senmiddelalderlige nordiske småmønter fra Christian I og fremefter (Fundprotokollens liste nr. [1] ff. og [22] f.) falder mønterne hovedsagelig i dalerperioden fra 1525 og det følgende halvhundredede år. Den seneste bevarede daler er fra 1574 (nr. 82), og fundprotokollen omtaler heller ikke yngre daler-mønter. Ifølge Fundprotokollen er småmønternes slutmønt fra 1583 ([17] ff.), men i Møntsamlingen er der kun bevaret stykker fra 1582 (nr. *40–*42 og *154). Der er i og for sig ingen grund til at betvivle oplysningen om 1583, som for så vidt ogsaa bekræftes af C. J. Thomsen³⁰), men det må beklages, at man ikke tog vare på slutmønterne, end sige opgjorde, hvor mange af årstallet 1583, der var bevaret. Men dengang lagde man ikke vægt på at holde fundene samlet, normalt udtog man kun *dele* af de større fund fra nyere tid, mens det øvrige returneredes, og af det udtagne beholdt man atter kun noget, mens resten udlagdes som dubletter. Hverken krukke eller pung blev indsendt, og de er følgelig ikke bevaret.

Fundets skindpung med småmønt må være nedlagt 1583, evt. hvis man er hyperkritisk 1582, men ikke senere, idet danske mønter fra 1584 ikke var re-

præsenteret. De større mønter, dalerne og markstykkerne, må repræsentere en kapital, som kun lejlighedsvis blev forøget. Det er påfaldende, at slutmønten her er en lille halv snes år ældre, nemlig 1574, og dette forhold kan næsten kun forklares ved den antydende forklaring.

Skattens ejer er ukendt, og han/hun vil vel for altid forblive ukendt, da Roskilde bys arkiver fra denne tid gik til grunde ved bybrandene 1731 og 1735³¹).

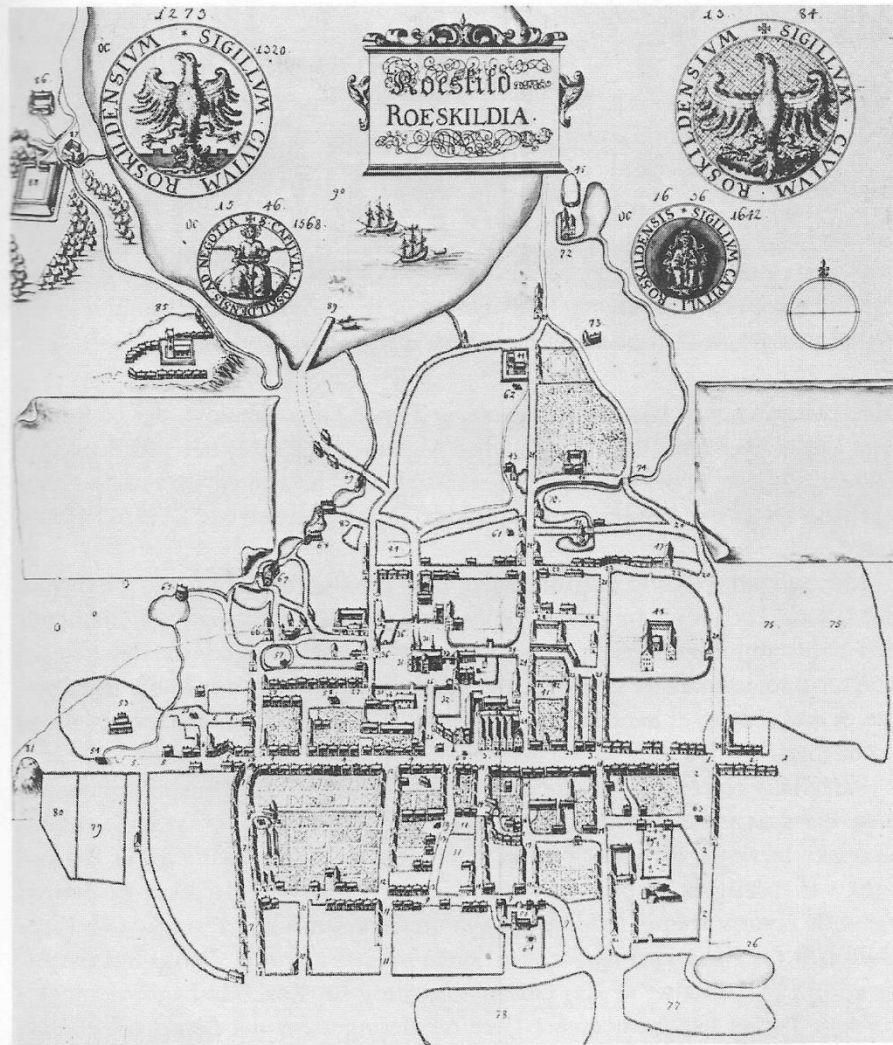

Fig. 12. Resens kort over Roskilde, 1677 (efter Kgl. Bibliotek, Uldall, 186, 2°, foto i Nationalmuseet).

Fig. 13. „Bangs hjørne“, foto fra århundredeskiftet af boghandler Flensborg.

Men placeringen på hjørnet af Algade og Torvet i den ejendom, der på Resens kort ligger over hans tal „3“ (står for Algade) (fig. 12), tæt ved Roskildes rådhus, antyder, at det har været en storkøbmand. Kvarterets betydning fremgår også af, at der kendes flere senmiddelalderlige hvælvede kældre i denne karré.

Men selvom ejeren er ukendt, så har vi en rimelig forklaring på, at han/hun har ladet skatten blive liggende. Vedkommende må rimeligvis være død under den voldsomme epidemi („typhøs dysenteri“), der hærgede landet netop i 1583, og som medførte stærkt forøget dødelighed³²). Man må antage, at ejeren er død så brat, at han/hun ikke har kunnet indvie andre i gemmestedet ved skorstenen.

Parcellens videre historie skal kun anføres ganske kort: Dens matrikelnummer, der i dag som nævnt er 85, var 1790:41 og 1864:306³³). Det senklassicistiske hus med afrundet hjørne, som tobaksfabrikant Bang 1854 lod opføre, var tydeligvis en pryd for byen (se fig. 13). Dets placering på det daværende Nytorv fremgår af kortet i den omtrent samtidige 1. udgave af Traps Danmark (se fig. 14). I dag er situationen meget forandret. Bangs hus er nedrevet og 1931 erstattet af Kaj Gottlobs bygning for Roskilde Landbobank³⁴), ligesom Torvet har gennemgået flere reguleringer før det fik sit nuværende udseende (fig. 11). Om Torvets historie har Arthur Fang flere gange berettet på instruktiv vis³⁵).

Herefter følger to fundlister. Den første er simpelthen en afskrift af Møntsamlingens Funsdprotokol nr. 129 fra 1854, blot er der anført fortløbende numre i skarp parentes []. Den anden liste er et katalog med henvisninger til relevant litteratur og vægt samt illustration af typiske eller sjældne stykker, alt dog kun for så vidt mønterne har kunnet identificeres med rimelig sikkerhed. Denne liste er opstillet efter den såkaldte „Landenes Følge“, jfr. indledningen til listen over Køge-fundet s. 12. Når antallet af bevarede eksemplarer, skønt i og for sig højt, dog afviger en del fra det på den første liste angivne, så skyldes det bl. a., at man i forrige århundrede jævnlig udskød stykker fra ældre fund, når nye fund bragte smukkere eksemplarer.

Fundets pengeværdi i samtidens mønt kan, som nævnt, sættes til omkring 475 daler, og dermed er det så langt det største skattefund fra anden halvdel af 1500-tallet. Men det er dog kun en brøkdel, hvis man sammenligner det med Roskilde domkirkes formue, der sammen med mange af dens kostbarheder blev konfiskeret af Frederik II.s mænd 1563. Alene kontanterne udgjorde næsten 4.000 daler³⁶). Men også de 475 daler har været en betydelig sum. Det kan til sammenligning nævnes, at den pragtfulde prædikestol i Helsingør Skt. Olai kirke (nu Domkirken) fra 1567 kostede 399 mark, altså noget over halv-

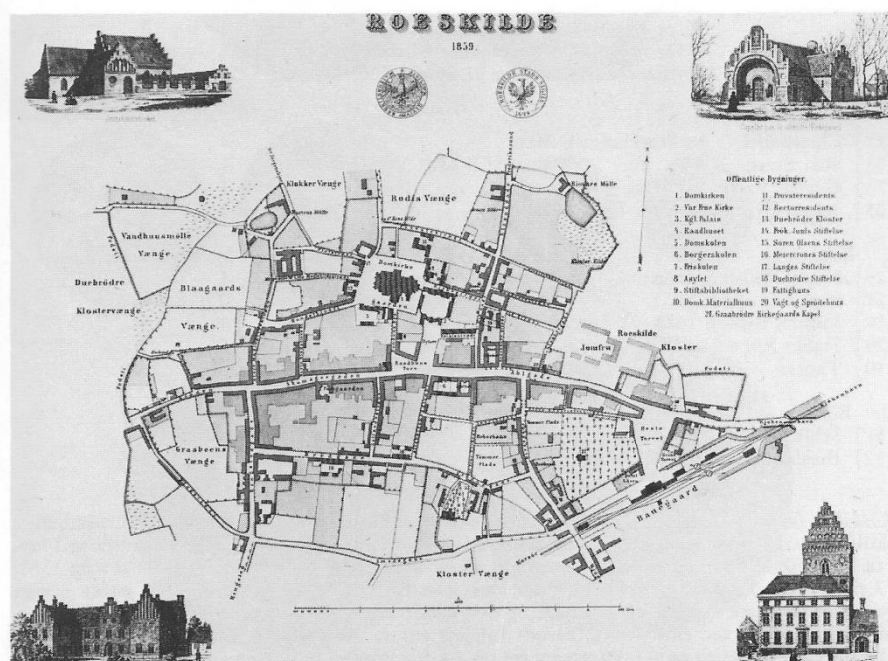

Fig. 14. Plan over Roskilde 1859 fra 1. udgaven af Traps Danmark.

delen af fundets markstykker. Samme kirke betalte i 1570 en orgelbygger 600 daler for et orgel, utvivlsomt et stykke af højeste klasse, og altså også noget mere end den fundne købmanskapital fra Roskilde³⁷).

I. *Liste over Roskilde-skatten fra Møntsamlingsens fundprotokol*

„A. Danske		Beløbet	Beholdt	Tilbage- sendt
[1]	Christian I. Korshvid fra Malmø	1		1
[2]	Johannes do. do.	1		1
[3]	Christian II Skillinger fra Malmø uden Aar	4	4	
[4]	Frederik I Pfennige (Kopenhage, Hafniensis, Ripensis)	50	26	24
[5]	Christian III Fireskillinger af 35	4	4	
[6]	Toskillinger af 36	22	18	4
[7]	Skillinger af 36	14	3	11
[8]	Toskillinger af 57, 58, 59	22	17	5
[9]	Skillinger af 42-57	40	25	15
[10]	Bracteater med kronet C	5	3	2
[11]	Holstenske af 45, 46, 47, 50	6	6	
[12]	Frederik II Specier af 72	2	2	
[13]	Marker af 1560-63	651	101	550
	Alle runde, meget faae af 1562 og slet ingen af 1559.			
[14]	Otteskillinger	44	16	28
[15]	Toskillinger 1559-63	480	20	460
[16]	Eenskillinger 1563	400	25	375
[17]	Toskillinger 1582 og 83 (ganske nye)	58	50	8
[18]	Eenskillinger ligeledes	73	48	25
[19]	Hvide ligeledes	19	18	1
[20]	Klippinge II Skill: 1564 og 65 De eneste Klippingmynter i hele Fundet	3	3	
[21]	Holstenske 28 Store og 31 Smaae (66, 71)	59	56	3
B. Svenske				
[22]	Christian I en Stockholmsk Mynt	1	1	
[23]	Sten Sture do. do. SCS ERICVS REX	1	1	
[24]	Gustav Vasa 1/2 Ørtue do.	1	1	
[25]	Johan III Salvator Daler 1573	1	1	
C. Belgien				
[26]	Horn. Philip Species	1	1	
[27]	Rechheim Specier	2	2	
[28]	Luttich Biskop 1568-71 Specier	4	4	
[29]	Stablo Abbeder 1569.70 do.	2	2	
[30]	Thoren do. 1563 og 1569	6 1/2	6 1/2	
D. Böhmen				
[31]	Schlick. Grever Species	1	1	
[32]	Breslau. Staden. 1545 1/2 Species	1/2	1/2	

Roskilde, tavle I. 4, 6-7, 34, 40 og 42 er alle danske. De ældste er fra Christian III, posthum 2 skilling fra 1559 og søsling eller halvskilling lybsk (= én skilling dansk) fra Flensborg 1546. Fra Frederik II stammer resten af mønterne, begyndende med markstykkerne fra 1561 og 1563, 17 og 24. Markstykker med årstal 1563 blev slået lige til 1576, og der findes derfor mange varianter. Der gik 4 mark på én daler, og den gamle ejer regnede dem ikke til skillemønterne, men gemte dem med sine dalere. Blandt fundets yngste mønter er 2 skilling og hvid (= 1/3 skilling) fra 1582, 40 og 42. De er præget på det fra Prøjsen indforskrevne, nyopstillede møntvalseværk. Det ses på blankettens let hvælvede form og møntens fine detaljer. - Daleren (49) er fra herskabet Vianen i Utrecht og slået af grev Henrik af Brederode i perioden 1556-68.